

УДК 911.3

DOI 10.32999/ksu2413-7391/2019-10-10

Сливка Р.Р.,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії та природознавства
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВПЛИВ ЗМІН ДОВКІЛЛЯ НА ГЕНЕЗУ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Мета статті полягає у визначенні впливу зміни природних умов на розвиток територіальних суперечностей. Реакція людських спільнот на вплив довкілля може спричинити політичну нестабільність. Визначено основні прояви зумовлених таким впливом територіальних суперечностей.

Ключові слова: територіальні претензії, територіально-політичний конфлікт, прикордонний конфлікт, географія конфліктів, зміни довкілля.

Slyvka R.R. INFLUENCE OF ENVIRONMENTAL CHANGES ON THE GENESIS OF TERRITORIAL-POLITICAL CONTRADICTIONS

The purpose of the paper is to determine the role of influence of changing natural conditions in the development of territorial conflicts. The article assesses a variety of scientific approaches to explaining the impact of environmental change on the emergence and spread of conflicts. It is advisable to identify three groups of factors for the development of socio-geographical processes: 1) preconditions; 2) managerial factors; 3) factors of self-organization. The category of preconditions characterizes the external factors of the development of territorial-political conflicts, that is, the environment. There are two main territorial contradictions associated with natural environmental conditions: 1) due to the complexity of delimitation and demarcation of boundaries along natural objects; 2) caused by the change of natural conditions and the related interpretation of the line of existing boundary. The analysis of databases on border conflicts makes it possible to conclude that the emergence of territorial contradictions is facilitated by the following environmental changes: 1) river channel processes (meandering, accumulation and disappearance of river islands, displacement of talves, emergence and disappearance of ducts); 2) warming of the Earth's climate: 2.1 sea level rise; 2.2 reduction of ice cover of the Arctic Ocean and Antarctica; 2.3 melting of mountain glaciers; 2.4 droughts and desertification in the hot belt of Earth; 3) unpredictable natural disasters (tsunami, tropical cyclones). The main manifestations of territorial contradictions caused by such influence are determined. However, worsening environmental problems will spur nations sensitivity to the problem of territorial losses. As for internal conflicts, the change in natural conditions creates favourable conditions for the growth of contradictions between social groups and may result in conflicting relationships. To the greatest extent this will be the case with marginalized social groups and regions where the capacity to adapt to environmental change is limited. It is possible to identify ecologically based territorial-political conflicts from the whole set of conflicts, which requires further interdisciplinary studies.

Key words: territorial claims, territorial-political conflict, border conflict, geography of conflicts, environmental change.

Постановка проблеми. Суперечності з приводу статусу і правового режиму території генерують конфліктну взаємодію як між суб'єктами міжнародних відносин, так і між суб'єктами внутрішньополітичної боротьби. Просторові прояви конфліктів є об'єктом дослідження складової частини політичної географії – географії територіально-політичних конфліктів. Низка передумов і чинників сприяють появі територіальних суперечностей. У статті відображено, яким чином зміна параметрів довкілля впливає на генезу суперечностей і конфліктів. Спроможність адаптуватися до змін залежить від інституційної зрілості

держави і громадянського суспільства. Якщо спроможність до адаптації низька, то насильство часто є єдиним способом вирішення територіальних суперечностей.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом дипломатів, науковців і громадських активістів до дослідження впливу змін довкілля на інтенсивність та поширення конфліктів. Аридизація окупованого Криму сьогодні розглядається як цілком імовірна передумова для продовження російської експансії у чорноморсько-азовському регіоні України. Поглиблення Україною Кілійського та Бистрого русел дельти Дунаю викликає

протести румунської сторони щодо порушення режиму заповідання у біосферному заповіднику «Дунайські плавні». Отже, з огляду на загрози національній безпеці України доцільно розглянути різноманітні приклади впливу мінливих природних умов на виникнення осередків політичної напруженості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вплив природних умов на воєвничість народів описували античні мислителі в рамках парадигми географічного детермінізму. Однак сьогодні загальновідомо, що соціальна поведінка людини є надзвичайно складною, її майже ніколи не можна пояснити дією єдиного чинника. Сучасна наука далека від перебільшення впливу природних умов на формування соціальних суперечностей, якими і є територіально-політичні конфлікти (ТПК). Однак важливо ідентифікувати необхідні і достатні передумови та чинники для появи територіальних суперечностей.

Військова географія визнає вплив природних умов театру воєнних дій на тактику та стратегію бойових операцій. Про партизанську тактику повстанців-маоїстів в особливих природних умовах Індокитаю писав Мак Колл (1967). Один із теоретиків марксистської географії та критичної геополітики, Ів Лакост (1973) описав свідоме руйнування дамб р. Ред американськими силами як воєнний злочин. Учений вважав, що воєнна політика держави спроможна перетворювати простори і кордони. У 1976 р. свої військово-політичні погляди він викладає у книзі «Географія необхідна для війни» (Lacoste, 1976). Феарон, Лаїтін (2000, 2003) вказують на значну імовірність виникнення громадянських воєн там, де озброєні групи мають належні для цього умови: розчленований рельєф, непрохідні ліси, незадовільний стан доріг, дисперсне розселення, периферійне положення відносно центрів влади. Бухауг, Род (2006) встановили кореляційні зв'язки між географічними характеристиками місцевості і типом конфліктів в Африці. Вони вважають некоректними узагальнення про сприятливість чи несприятливість природних умов для виникнення конфлікту, оскільки умови місцевості самі по собі не є його причиною, а наявність важкодоступної території безпосередньо не передбачає конфліктних відносин. Ф. Гальгано (2006) пропонує модель «екологічної матриці» (с. 3046) для визначення впливу природних умов на воєнні операції на тактичному і стратегічному рівнях,

що забезпечує ефективне планування і реалізацію воєнних операцій. У праці «Структура політичної географії» за редакцією Касперсона, Мінгі (2011) вказується на ту важливу роль, яку приписували ліворадикальні теоретики і практики селянських революційних війн середини ХХ ст. природному середовищу опорних баз повстання, зокрема: Мао Цзе-дун, Лінь Бяо, Во Нгуєн Зіап, Режіс Дебре та Ернесто (Че) Гевара. Ю. Ольхова (2016) вперше в Україні здійснила оригінальне дослідження впливу природних умов на проведення миротворчих операцій.

Окремим тематичним блоком досліджень є праці, присвячені змінам довкілля і їх впливу на вразливість окремих суспільних груп, регіонів і цілих держав до проявів конфліктів. Основна ідея: якість і кількість ресурсів, які необхідні для життєдіяльності маргіналізованих суспільних груп і регіонів, залежить від змін довкілля. Гомер-Діксон, Пелусо, Воттс (2003) виходить із неомальтузіанської парадигми і акцентують на тому, що в бідних регіонах світу вичерпання природних ресурсів веде до конфліктів і воєн. Порівняльні кількісні дослідження вразливості держав до змін довкілля здійснили Барнетт, Аджер (2003), Віллер (2011). Барнетт (2006) вказує на причинно-наслідкові зв'язки між змінами довкілля, слабкістю адаптивних механізмів і соціальними ризиками конфліктної поведінки серед бідних спільнот. Зміна кліматичних умов за низької продуктивності праці і зростаючого попиту може викликати проблему забезпечення людей продуктами харчування, щоправда, у випадку, коли рівень життя чи інші обставини не дозволятимуть споживати завезену із зовні їжу. Бассетт, Тернер (2007) встановили, що серед кочівників фульбе Західної Африки спостерігається процес «кліматичної міграції», яка проявляється в переміщеннях людей молодого віку із посушливих районів Сахелю і Судану на південь Кот-Д'Івуару в пошуках роботи в містах, що створює сприятливі умови для виникнення міжетнічних конфліктів. У цьому ж руслі Аєб (2011) досліджує передумови «арабської весни» на прикладі Тунісу, де «маргіналізація регіонів, постійне збідніння значної частини населення та втрата важливих ресурсів, включаючи воду та землю, створили відчуття відторгнення, міцно пов'язане із прискоренням революційного процесу» (с. 472). Проблема забезпечення населення продуктами харчування дослідили Хопма та Вудз (2014), які вказують на високі ризики маргіналізації населення, міграцій, антиурядо-

вих повстань і додаткового тиску на природні екосистеми. Вішнат і Бухауг (2014) стверджують, що конфліктність пояснюється не стільки природними умовами, скільки низьким рівнем продуктивності сільського господарства, особливо в Африці на південь від Сахари. Уеррелл, Фемія (2018) вважають, що навантаження на природні ресурси знижує національний потенціал в галузі управління країною і підвищує загрозу виникнення конфліктів.

Слід зауважити, що академічні дискусії щодо зв'язку змін клімату та насильницьких конфліктів не завершені. Низка дослідників не вбачають системного зв'язку між даними процесами. Шефран, Брзоска, Комінек, Лінк & Шиллінг (2012) у своїй статті в авторитетному журналі «Саенс» прийшли до висновку, що хоча деякі кількісні емпіричні дослідження підтверджують зв'язок між зміною клімату та насильницьким конфліктом, інші не демонструють таких зв'язків, або ж існують слабкі докази їх існування.

М. Дністрянський (2011) типізував суперечності, які впливають на стан конфліктності регіонів і країн наступним чином: 1) політико-правова неврегульованість статусу територій; 2) кардинальні демогеографічні зміни; 3) геокультурні зміни; 4) гео економічні зміни; 5) природно-ресурсні суперечності; 6) гео екологічні суперечності. Пропонуємо доповнити цей перелік групою суперечностей, що стосуються політико-правового режиму територій. З точки зору міжнародного права має значення не тільки неврегульованість статусу, але і неврегульованість політико-правового режиму. Яскравим прикладом є триваючий політико-правовий процес щодо режиму акваторії та континентального шельфу Північного Льодовитого океану. Під правовим статусом території слід розуміти її базисну правову характеристику, визначення її основної належності відповідно до міжнародно-правової класифікації територій. Натомість правовий режим виступає у вигляді визнаних у міжнародному праві й у законодавстві держав специфічних рис і характеристик певної території, що в сукупності визначають і зумовлюють певний, відмінний від інших, порядок її використання (Пронюк, 2008). Суперечності з приводу правового режиму мають дуже важливе значення, наприклад, стосовно територій і акваторій зі змішаним правовим режимом (200-мильна економічна зона, режим міжнародних річок та озер, штучних островів і споруд, концесії та ін.).

Отже, наявна література ставить у центр уваги вплив змін довкілля на територіальні претензії, спори і конфлікти. Більшість досліджень зосереджені на оцінці окремих факторів довкілля, наприклад на кліматичних змінах. Існують узагальнюючі праці щодо впливу довкілля на екологічну безпеку, наприклад Барнетта (2009). На особливу увагу заслуговує концепція вразливості спільнот до економічних криз, екологічних лих і конфліктів, що розвивається в середовищі експертів ООН (Human Development, 2014). Аналітичні звіти SIPRI (SIPRI Yearbook, 2017) визнають роль змін довкілля у розвитку конфліктів. Попри все це, різноманіття підходів і думок у сучасній науковій літературі не знаходимо дослідження, яке б охопило всі відомі територіальні суперечності, що виникли під впливом змін довкілля.

Завдання статті полягає в теоретичному обґрунтуванні особливостей виникнення територіальних суперечностей під впливом зміни природних умов. На основі наявних баз даних (Conflict Barometer, 2018) виокремити основні прояви впливу довкілля на територіальні суперечності і конфлікти.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження: 1) обґрунтувати виокремлення в якості окремого чинника територіально-політичних суперечностей зміни довкілля; 2) запропонувати типізацію проявів цих змін ґрунтуючись на основі наявних баз даних про конфлікти.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розвиток методології географії територіально-політичних конфліктів залежить від обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між змінами довкілля та територіально-політичними суперечностями. У цьому нам допоможе концепція територіальної організації політичних процесів. За О. Шаблієм (2001), предметом дослідження політичної географії є територіальна організація політичних процесів і явищ на поверхні Землі. Пропонуємо розвинути викладені вченим ідеї територіальної організації політичних процесів і явищ у рамках дослідницьких цілей географії ТПК. На нашу думку, предметом географії ТПК є територіальна організація конфліктних процесів і явищ, що проявляється у: 1) розгортанні конфліктів у багатовимірному просторі Землі; 2) зв'язках між сторонами конфлікту та іншими задіяними сторонами (наприклад, посередниками, союзниками і т.д.); 3) розвитку і функціонуванні конфліктів у вигляді територіальних

формувань, утворень, територіальних систем на різних рівнях: державному, наддержавному, субдержавному (регіональному і локальному); 4) функціонуванні зумовлених конфліктами територіально-політичних утворень різного ступеня організованості, урегульованості і відкритості.

Територіальна організація конфлікту відбувається під впливом сукупності передумов і чинників. Доцільно виділити три групи чинників розвитку суспільно-географічних процесів: 1) передумови; 2) управлінські чинники; 3) чинники самоорганізації. Передумови розвитку розглядають як сукупність умов і факторів. Вони можуть бути сприятливими, нейтральними чи протидіючими, а також надлишковими чи лімітуючими (Мезенцев, 2008). Категорія передумови характеризує зовнішні чинники розвитку територіально-політичних конфліктів, тобто природне середовище.

Пропонуємо розрізнити територіальні суперечності, пов'язані із природними умовами довкілля: 1) зумовлені складністю делімітації і демаркації кордонів уздовж природних об'єктів; 2) спричинені зміною природних умов та пов'язаною із цим інтерпретацією лінії проходження вже наявного кордону. Перший тип суперечностей досить поширений і пов'язаний із прикордонними спорами із приводу способу державного розмежування окремих географічних об'єктів, як от акваторії Боденського озера (Австрія – ФРН – Швейцарія), річки Конго (між Республікою Конго і ДРК), поверхні гірського льодовика у районі г. Фіц Рой (Аргентина – Чилі). До цього типу відносимо суперечності, що впливають із різної інтерпретації географічної сутності географічних об'єктів, як от правове визначення фрагментів суші в океані як островів, відмілин чи скель, наприклад, о. Авесв Карибському морі (Венесуела – острівні країни Вест-Індії). Цього ж типу є суперечність щодо інтерпретації Індією і Пакистаном гідрологічного об'єкту Сір Крік у якості заплавного гирла річки (Індія) чи припливної затоки (Пакистан). У даній статті акцент зроблено на другому типі територіальних суперечностей, що пов'язані з мінливістю природних умов.

Аналіз баз даних щодо прикордонних конфліктів (Conflict Barometer, 2018; Guo, 2009 a, 2009 b, 2009 c) дає можливість зробити висновки, що появі територіальних суперечностей сприяють такі зміни довкілля: 1) руслові процеси (меандрування, акумуляція і зникнення річкових островів, зміщення тальвегу,

виникнення і зникнення проток); 2) потепління клімату Землі: 2.1 підвищення рівня моря; 2.2 зменшення льодового покриву Північного Льодовитого океану і Антарктики; 2.3 танення гірських льодовиків; 2.4 посухи та загальна аридизація у жаркому поясі Землі; 3) непередбачувані стихійні лиха (цунамі).

Зміни довкілля можуть створювати сприятливі передумови для ТПК, однак ні за яких обставин вони не є достатньою умовою для їх виникнення. Ключовими є *управлінські рішення та чинники самоорганізації*. Управлінські рішення політичних та воєнних керівників засновані на певній стратегії поведінки щодо вирішення територіальних суперечностей. Розрізняють три основні стратегії: 1) ухилення сторін від вирішення суперечності; 2) визнання територіальної суперечності і одночасне відтермінування вирішення проблеми на певний час; 3) стратегія співпраці, що опирається на діалог, компроміс чи політико-правові процедури цесії, концесії, арбітражу, ад'юдикації, плебісциту та ін.; 4) стратегія конфронтації, яка спирається на експансію, агресію, збройне насильство, окупацію, анексію та інкорпорацію територій. В основу стратегії співпраці закладено конструктивну взаємодію з опонентом, у результаті якої обидві сторони залишаться у виграші. Інша зводиться до того, що в будь-якій спірній ситуації є сторона, яка виграла, і та, що програла. Ціль конфліктної діяльності – нейтралізація опонента, заподіяння йому шкоди або знищення супротивника. Прийняття управлінських рішень у виборі стратегії вирішення суперечностей суттєво залежить від типу політичного режиму, що довели Маршалл, Гурр (2003). Найбільш схильними до вибору стратегії конфронтації є політичні еліти держав із авторитарним чи анократичним (перехідний від автократії до демократії) типами політичних режимів.

Самоорганізація під час конфлікту характеризується внутрішньою спрямованістю до певного атрактора – потенційної форми. Наприклад, самоорганізація недержавних націй на боротьбу за своє політичне самовизначення. Для суверенних держав атракторами можуть бути: 1) досягнення відповідності державної території етнічній; 2) географічна цілісність території (як у випадку Марокко та іспанських ексклавів Сеути і Мелільї); 3) відновлення втраченого суверенітету над територією (як у випадку Курильських островів і Японії); 4) суверенітет над важливими геостратегічними

точками і регіонами; 5) суверенітет над цінними з точки зору природних ресурсів територіями; 6) суверенітет над територіями, на яких знаходяться об'єкти високої культурної цінності (наприклад релігійні храми); 7) природні кордони у фізико-географічному сенсі (морські, річкові, озерні, орографічні); 8) уявні просторові структури (Умма для ісламістів).

В основі територіальної суперечності – влада над територією. Територія характеризується протяжністю (площею) як специфічним видом «просторового» ресурсу, географічним положенням та іншими ознаками, що є об'єктом конкретної діяльності (Алаев, 1983, с. 50). До природних властивостей території належать природні умови і процеси, які можна визначити як тіла і сили природи, істотні для життя і господарської діяльності суспільства. Зміна природних умов може вплинути на політичні кордони, зміну правових статусу, режиму території і безпеку населення. За ступенем прояву конфліктної взаємодії: 1) артикуляція загроз і можливостей у разі територіальних змін, виголошення неофіційних територіальних претензій; 2) офіційні односторонні територіальні претензії; 3) дво- та багатосторонні правові територіальні спори; 4) збройні конфлікти. Територіальні спори і конфлікти пов'язані з набуттям території в обхід міжнародного права, територіальними претензіями, суперечностями щодо лінії проходження державного кордону, самовільною їх демаркацією. Однак не завжди територіальні суперечності обумовлені намірами сторін. Зміна природних умов може спричинити зміни: 1) площі суверенної території, 2) правового режиму території.

Вплив руслів процесів на територіальні суперечності. Акумуляція річкових відкладів сприяє утворенню островів і зміщенню тальвегу та судноплавного фарватеру річок, що спричиняє прикордонні спори. У 2010 Румунія заявила свої претензії на зміну україно-румунського кордону у районі острова Майкан на Дунаї у зв'язку з тим, що із часом річковий фарватер обмілів і змістився в сторону українського берега, залишаючи острів на правій стороні судноплавного шляху (Дорош, 2010). Особливості водного режиму та будови річкової долини зумовлюють процеси меандрування та появу прикордонних суперечок вздовж річкових кордонів. Наприклад, велика частина кордону між Хорватією і Сербією проходить уздовж р. Дунай. Сербія вважає, що кордон проходить посередині русла річки. Хорватія

наполягає на тому, що кордон має відповідати кадастровим кордонам місцевих муніципалітетів. Ті, у свою чергу, проведенні вздовж русла Дунаю ще у XIX ст., але з того часу воно змістилося на користь Сербії. Ще одним прикладом є непальсько-індійський прикордонний спір із приводу околиць села Суста площею 140 км². Відповідно до Договору Сугаулі, укладеного між Британською Ост-Індською компанією і Непалом в 1816 році, р. Гандак є міжнародною кордоном, причому східна частина річки належить Індії, а західна частина річки – Непалу. На момент підписання договору поселення Суста знаходилося на захід від річки. Проте упродовж тривалого часу р. Гандак змінила свій шлях, а село опинилось на східному індійському (згідно Договору Сугалі) березі річки. Незрозумілим є громадянство місцевих мешканців. Країни ухиляються від вирішення цієї колізії. Меандрування річки Тиси також спричинило втрату Україною із 1961 приблизно 270 гектарів території на користь Румунії (Безега, 2012, с. 40). Особлива прикордонна ситуація склалася на ділянці між східним бельгійським муніципалітетом Візе та південно-західним голландським муніципалітетом Ейдсен, розділеними р. Мейс. Із часом зміна русла річки зумовила те, що два незаселених півострови, які в минулому належали Бельгії, опинилися на голландській стороні річки, тоді як ділянка голландської території опинилася на бельгійській стороні Мейса. Згідно з новою угодою кордон між двома країнами у цьому районі тепер проходить серединою річки, країни обмінялися ділянками території і вирішили суперечність (Belgium and Netherlands, 2018).

Потепління клімату Землі. У порівнянні з іншими факторами ризику для міжнародної безпеки зміну клімату можна спрогнозувати з досить високим ступенем точності (Уеррелл, Фемія, 2018). Глобальне потепління вплинуло на підйом вод у Світовому океані, який за 100 років становитиме від 0,6 до 1,1 м (Підйом рівня, 2012). Ці процеси зумовлять втрату частини суходолу приморськими та острівними державами світу (151 держава). Така зміна природних умов здатна спричинити кризу державності п'яти острівних націй, геотерія яких знаходиться в межах атолів із середніми висотами 1-2 м: Кірібаті (109 тис. ос. у 2018), Мальдіви (392 тис. ос.), Маршаллові острови (75 тис. ос.), Токелау (1,2 тис. ос.) і Тувалу (11 тис. ос.). Згідно з розрахунками Барнетта, Аджера (2003, с. 324), рівень вразливості зазначених країн

до підняття рівня океану від найбільшого до найменшого такий: 1) Токелау, 2) Мальдівські о-ви, 3) Тувалу, 4) Маршалові о-ви, 5) Кірібаті. Іншим наслідком підйому рівня океану є засолення підземних вод зазначених атолів, що знижує демографічну ємність перенаселених островів. Уже зараз спостерігаються приклади екологічної міграції. Обговорюються перспективи купівлі земель для переселення населення та умови його натуралізації. У якості приймаючих країн розглядаються Фіджі, Нової Зеландія та Австралія. Унаслідок обезлюднення зазначених атолів та зростаючого попиту на біологічні та мінеральні ресурси океану зростатиме політичний тиск щодо перегляду 200-мильних меж економічних зон на морі. Згідно з конвенцією ООН із морського права навколо незаселених островів економічна зона на морі не створюється. Отже, країни в майбутньому можуть зіткнутися із загрозою перегляду правового режиму 200-мильних морських економічних зон (Barnett, Adger, 2003).

Міжурядова група експертів ООН із питань зміни клімату прогнозує підвищення рівня моря до 2050 року, що ставить під ризик затоплення 17% території Бангладеш і провокуватиме прикордонні суперечки з Індією. Особливо вразливим є регіон Сундарбан на північному березі Бенгальської затоки (Wade, 2010).

Зменшення льодового покриву Північного Льодовитого океану. Зміна кліматичних умов в Арктиці і скорочення площі пакових льодів зумовлює безпрецедентний із колоніальних часів перерозподіл акваторії Північного льодовитого океану. Полярні держави намагаються захистити або розширити національний суверенітет в Арктиці. Захист суверенітету реалізується шляхом підтримки США, Данією, Норвегією і Канадою функціонування постійних поселень в екстремальних для життя умовах арктичних пустель і тундри. Заради утвердження ефективного адміністрування малонаселеними землями Арктичного архіпелагу Канада погодилась на виокремлення зі складу Північно-Західних територій нового суб'єкта федерації – провінції Нунавут. Натомість Росія відновлює воєнну присутність на островах Арктики шляхом відбудови воєнних баз, на що НАТО відреагували збільшенням власної воєнної присутності в Норвегії. США розраховують, що поступове потепління дозволить захистити свободу мореплавства потенційними торгівельними шляхами – Північно-

Західним (вздовж канадського узбережжя) та Північно-Східним проходом (вздовж російського узбережжя). Вони оспорожують винятковий суверенітет Канади і Росії над арктичними водами. КНР висловлює інтерес у експлуатації Північно-Східного арктичного проходу. Китай розглядає цей морський шлях як альтернативний для постачання ресурсів і товарів у разі конфлікту із США (Пресса Британії, 2019).

Танення пакових льодів зробить видобуток значних ресурсів океанічного шельфу економічно виправданим. Саме тому арктичні країни подали обґрунтування своїх претензій щодо розширення кордонів континентального шельфу в Північному Льодовитому океані в комісію ООН із меж континентального шельфу (CLCS), зокрема: Росія – у 2001, Норвегія – 2006, Данія – 2013, 2014, Канада – 2019 (Comission Submission, 2019). Сполучені Штати ще не ратифікували статут ЮНКЛОС і не можуть подавати позов. Слід зазначити, що CLCS не має повноважень щодо процедури делімітації меж, а лише дає оцінку науковій обґрунтованості геологічних даних, що представлені на підтримку претензій про розширення зовнішніх меж континентального шельфу прибережної держави. Саму процедуру делімітації здійснюють уряди прилеглих держав на основі висновків CLCS. У 2009 році Норвегія стала першою країною, яка отримала своє представлення арктичного континентального шельфу щодо районів Північного Льодовитого океану, Баренцева моря та Норвезького моря, затверджених комісією ООН. У 2019 РФ отримала позитивне рішення щодо права розширити межі континентального шельфу в Арктиці на 1,2 млн. км² шляхом приєднання хребта Ломоносова і інших ділянок морського дна, в тому числі улоговини Підводників, підняття Менделєєва, південного краю хребта Гаккеля і зони Північного полюса. Територіальні претензії Канади, як очікується, перекриються з російськими і з датськими. При цьому канадський дослідник М. Баєрс вказує, що прибережні арктичні зможуть розпочати делімітацію розширених морських кордонів лише після того, коли комісія ООН встановить правильність їхніх наукових даних, а це процес, який може зайняти до десяти років (Sevunts, 2018).

Танення гірських льодовиків. Зростаюча залежність Узбекистану і Туркменістану від річкового стоку Амудар'ї зумовлена глобальним потеплінням і зникненням на 30% льодовиків Паміру (Глава ООН, 2017). Енерге-

тична політика Таджикистану і Киргизстану скерована на акумуляцію водних ресурсів у водосховищах і їх експлуатацію в зимовий період, однак вона суперечить продовольчій безпеці Туркменістану та Узбекистану, яка скерована на їх безперебійне постачання влітку. Ризик глибокої міждержавної кризи і навіть війни є постійним на тлі комплексу невирішених узбецько-таджицько-киргизьких проблем із доступом до численних ексклавів, використанням споруджених ще в радянські часи транскордонних систем іригації та незавершеної делімітації кордонів у Ферганській долині, що детально описано Мегораном (2017).

Аридизація у жаркому поясі Землі. Посушливі кліматичні умови окремих регіонів світу роблять їх вразливими до конфліктів із приводу цінних водних і земельних ресурсів. Прикладом є суперечності 1950-1960-х із приводу делімітації кордонів і одночасного розподілу дефіцитних водних ресурсів р. Йордан та Тиверіадського озера (оз. Кінерет) між Ізраїлем, з однієї сторони, та Сирією, Ліваном, Йорданією – з іншої. Вони завершилися арабо-ізраїльськими війнами 1967, 1973 років і анексією Ізраїлем Голанських висот із витокami р. Йордан у 1981. Постійне обміління оз. Кінерет збільшує стратегічну цінність Голанських висот як частини водозбору р. Йордан. У 25 березня 2019 США визнали Голанські висоти територією Ізраїлю (The White House, 2019) всупереч численним резолюціям Генеральної Асамблеї ООН.

Зміни клімату спричинили перетворення колись озерних кордонів у сухопутні. Такі приклади існують у районі озер Чад і Аральського, де виникнення нових ділянок суші зумовило нігерійсько-камерунські суперечності щодо статусу продуктивних із точки зору рільництва осушених земель на початку 2000-х років. Обмеження водопостачання Криму Північнокримським каналом зі сторони України у 2014 суттєво ускладнило господарську діяльність держави-окупанта. Сьогодні не тільки сільське господарство, а й промисловість Криму не забезпечені в достатній кількості прісною водою. Проте саме із цієї обставиною пов'язана загроза продовження агресії Росії в напрямку до Каховського водосховища з метою отримання контролю над Північнокримським каналом.

Стрімка зміна кліматичних умов і зростання демографічного навантаження позначаються на зниженні підтримуючої спроможності ланд-

шафтів для зростаючого населення Африки. Суспільна реакція на зміни довкілля і скорочення ресурсної бази може мати наслідком збільшення політичної нестабільності в найбільш вразливих країнах. У 2018 триває війна за владу в регіоні із приводу розподілу ресурсів між різними етнічними групами Ефіопії (головним чином між оромо, амхара і сомалійцями), стосується суперництва за пасовища, ріллю і водні джерела (Conflict Barometer, 2018). У Кенії в 2018 спостерігачі зафіксували 8 пар міжплеменних конфліктів (території племен покот, туркана, самбуру, дегодія, гарре, масаї, гіпсіг, гіріама, орма в Рифтовій Долині) (Conflict Barometer, 2018). У Нігерії у 2018 продовжувалась війна за ресурси та владу в регіоні між рільниками-християнами бером та тів, з однієї сторони, та скотарями-мусульманами фулані – з іншої (Conflict Barometer, 2018). Постійні транскордонні міграції скотарів фульбе із північного-сходу Буркіна-Фасо у Північний Кот'Д-Івуар також супроводжуються протистоянням із рільниками. Схожі насильницькі конфлікти між кочівниками і рільниками у 2017 відбулись у прикордонних регіонах Південного Судану й Уганди (народ манді проти куку) (Conflict Barometer, 2018).

Непередбачувані стихійні лиха. Руйнівні наслідки цунамі в Індійському океані 2004 завдали великих збитків економіці індонезійського регіону Ачех і зумовили зміну стратегії конфронтації на стратегію співпраці між озброєними угрупованнями сепаратистів та індонезійським урядом. Автономізація регіону дала свої плоди у вигляді зменшення інтенсивності застарілого конфлікту.

Острів Талапатті утворився після циклону в Бенгальській затоці у 1970 (Wade, 2010). Індія та Бангладеш висунули претензії до нього, адже визначення статусу острова могло вплинути на проведення лінії морського кордону і розподіл ресурсів дна Бенгальської затоки. Вирішення цього спору було делеговане Постійному арбітражному трибуналу (судовий орган ООН), який передав його Індії у 2010 (Permanent Court, 2019). У тому ж році вченими зафіксовано його затоплення через підняття рівня Світового океану.

Висновки з проведеного дослідження. Теорія та практика розв'язання територіальних спорів не визнають територіальних домагань, що ґрунтуються виключно на географічних рисах місцевості, і тільки в поєднанні з іншими чинниками вони можуть мати

значення. Однак загострення екологічних проблем зумовлюватиме чутливість держав до проблеми територіальних втрат. Що стосується внутрішніх конфліктів, то зміна природних умов створює сприятливі передумови для зростання суперечностей між суспільними групами та може мати наслідком конфліктні взаємини. Найбільшою мірою це стосуватиметься маргіналізованих соціальних груп і регіонів, де спроможність адаптації до змін довкілля обмежена. Інколи зміни довкілля можуть сприяти зниженню напруги у відносинах між сторонами конфлікту. Отже, політизація проблеми екологічної безпеки введена в порядок денний відносин між країнами. Це відбувається у формі територіальних претензій і спорів. Оскільки ризики деградації природного середовища внаслідок стихійних лих, інтенсифікації природокористування зберігаються і примножуються, то можна припустити, що в майбутньому кількість політизованих геоecологічних суперечностей зростатиме. Цілком виправданою є необхідність виокремлення *екологізованих територіально-політичних конфліктів* із усієї сукупності конфліктів світу, що потребує подальших міждисциплінарних досліджень. Перспектива подальших студій пов'язана з дослідженням стану довкілля постконфліктних регіонів, зокрема деградації довкілля Донбасу і Криму внаслідок воєнної окупації Росією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алаев Э.В. (1983). *Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь*. Москва : Мысль [Alaev, E.V. (1983). *Social and Economic Geography. Terminological dictionary*. Moscow : Mysl` (In Russian)].
2. Безега, Т.М. (2012). Українсько-румунські територіальні суперечності: історичний аналіз та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, вип. 29, 36–42 [Bezega, T.M. (2012) *Ukrainian-Romanian territorial contradictions: historical analysis and current state*. *Naukovy`j visnyk`k Uzhgorods`kogo univerty`tetu, seriya «Istoriya»*, vol. 29, 36–42. (In Ukrainian)].
3. Глава ООН поражен масштабами таяния ледников Памира. (2017). doi : <https://news.un.org/ru/story/2017/06/1306311> (дата звернення: 27.03.2019) [The head of the UN is struck by the scale of the Pamir glaciers melting (2017). doi : <https://news.un.org/ru/story/2017/06/1306311> (дата звернення: 27.03.2019) (In Russian)].
4. Дністрянський, М. (2011). Геополітика : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка [Dnistrianskyi M. (2011). *Geopolitics: Textbook*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka (In Ukrainian)].
5. Дорош, С. (2017). Україна проти змін гирла Дунаю Румунією. doi : https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/07/100717_azarov_romania_oh (дата звернення: 15.05.2019) [Dorosh, S. (2017). *Ukraine against the changes in the mouth of the Danube by Romania*. doi : https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/07/100717_azarov_romania_oh (дата звернення: 15.05.2019) (In Ukrainian)].
6. Ларина, Т. (2018). Глобальное потепление станет причиной роста количества конфликтов, ООН. doi : <https://inform-ua.info/science/1518765591-hlobalnoe-poteplye-stanet-prychynoy-rosta-kolychestva-konflyktov--oon> (дата звернення : 18.05.2019) [Laryna, T. (2018). *Global warming will cause more conflicts*. doi : <https://inform-ua.info/science/1518765591-hlobalnoe-poteplye-stanet-prychynoy-rosta-kolychestva-konflyktov--oon> (дата звернення: 18.05.2019) (In Russian)].
7. Мезенцев, К.В. (2008). Регіональне суспільно-географічне прогнозування. Електронний підручник. Київ : КНУ імені Т.Шевченка [Mezentsev, K.V. (2008). *Regional socio-geographical forecasting*. Electronic textbook. Kyiv : KNU imeni T. Shevchenka (In Ukrainian)].
8. Ольховая, Ю.І. (2016). Військово-географічний аналіз миротворчих місій Збройних Сил України. КНУ імені Т.Шевченка, Київ [Olkhovaiia, Yu. I. (2016). *Military-geographical analysis of peacekeeping missions of the Armed Forces of Ukraine*. KNU imeni T. Shevchenka, Kyiv (In Ukrainian)].
9. Підйом рівня світового океану буде тривати мінімум 500 років. (2012). doi : https://dt.ua/SCIENCE/pidyom_rivnya_svitovogo_okeanu_bude_trivati_minimum_500_rokiv.html (дата звернення: 28.03.2019) [*The rise of the world ocean level will last at least 500 years*. (2012). doi : https://dt.ua/SCIENCE/pidyom_rivnya_svitovogo_okeanu_bude_trivati_minimum_500_rokiv.html (дата звернення: 28.03.2019) (In Ukrainian)].
10. Пресса Британии: Трамп ищет помощи России в противостоянии с Китаем. (2019). doi : <https://www.bbc.com/russian/news-48197105> (дата звернення: 29.04.2019) [British Press: Trump is seeking Russian help in confronting China. (2019). doi : <https://www.bbc.com/russian/news-48197105> (дата звернення: 29.04.2019) (In Russian)].
11. Шаблій, О. (2001). Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : ЛНУ імені Івана Франка [Shablii O. (2001). *Sustainable geography: theory, history, Ukraine-studios*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka (In Ukrainian)].
12. Ayeб, H. (2011). Social and political geography of the Tunisian revolution: the alfa grass revolution. *Review of African Political Economy*, Vol. 38, No. 129, 467–479.
13. Barnett, J., Adger, W.N. (2003). Climate dangers and atoll countries. *Climatic Change*, Vol. 61, 321–337.
14. Barnett, J. (2009). Environmental Security. In Kitchin, R., Thrift, N. (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography in 12 volumes* (Vol. 3., pp. 553–564). Amsterdam : Elsevier.

15. Bassett, T. J., Turner, M. D. (2007). Sudden Shift or Migratory Drift? Fulbe Herd Movements to the Sudano-Guinean Region of West Africa. *Human Ecology*, Vol. 35, 33–49.
16. Guo, R. (2009 a). The land and maritime boundary disputes of Africa. New York, Nova Science Publishers, Inc.
17. Guo, R. (2009 b). The land and maritime boundary disputes of Americas. New York, Nova Science Publishers, Inc.
18. Guo, R. (2009 c). The land and maritime boundary disputes of Asia. New York, Nova Science Publishers, Inc.
19. Staudenmaier, R. (2018). Belgium and Netherlands swap land in the New Year. doi : <http://www.dw.com/en/belgium-and-netherlands-swap-land-in-the-new-year/a-41988494> (дата звернення: 29.04.2019).
20. Buhaug, H., Rød, J. K. (2006). Local determinants of African civil wars, 1970–2001. *Political Geography*, Vol. 25, 315–335.
21. Conflict Barometer 2017: disputes, non-violent crises, violent crises, limited wars, wars. (2018). *Heidelberg Institute for International Conflict Research*. doi : <http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/> (дата звернення: 29.04.2019).
22. Fearon, J., Laitin, D. (2003). Ethnicity, Insurgency, and Civil War. *American Political Science Review*, 97(1), 75–90.
23. Fearon, J., Laitin, D. (2000). Violence and Social Construction of Ethnic Identity. *International Organisation*, 54(4), 845–847.
24. Galgano, F.A. (2010). *War, Geography of*. In Barney W. (Ed.), *Encyclopedia of Geography*. (Vol. 3, pp. 3044–3048). Thousand Oaks, Calif : SAGE Publications, Inc. Норман, J. (2014). Political Geographies of 'Food Security' and 'Food Sovereignty'. *Geography Compass*, Vol. 8, 773–784.
25. UNDP. (2014). Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. doi : <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014> (дата звернення: 29.04.2019).
26. CLCS. (2019). Submissions, through the Secretary-General of the United Nations, to the Commission on the Limits of the Continental Shelf, pursuant to article 76, paragraph 8, of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982. doi : https://www.un.org/Depts/los/clcs_new/commission_submissions.htm (дата звернення: 29.04.2019).
27. ECSP. (2003). Thomas Homer-Dixon, Nancy Peluso, and Michael Watts on violent environments. ECSP Report, Issue 9. doi : <http://www.homerdixon.com/wp-content/uploads/2003/01/exchange.pdf> (дата звернення: 29.04.2019).
28. Lacoste, Y. (1973). An Illustration of Geographical Warfare : Bombing the Dikes on the Red River, North Vietnam. *Antipode*, 5, 1–13.
29. Lacoste, Y. (1976). *La géographie ça sert d'abord à faire la guerre*. Paris : Maspero.
30. Marshall, M., Gurr, T. (2003). Peace and conflict 2003: A global study of armed conflicts, self-determination movements, and democracy. College Park : Center for International Development and Conflict Management, University of Maryland.
31. McColl, R. A. (1967). Political Geography of Revolution: China, Vietnam, and Thailand. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 11(2), 153–167.
32. The White House, USA. (2019). Proclamation on Recognizing the Golan Heights as Part of the State of Israel. doi : <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-recognizing-golan-heights-part-state-israel/> (дата звернення: 29.04.2019).
33. Scheffran, J., Brzoska, M., Kominek, J., Link, M., Schilling, J. (2012). Climate change and violent conflict. *Science*, Vol. 336, 869–871.
34. Sevunts, L. (2018). Canada to file Arctic continental shelf submission in 2019: Global Affairs Canada. doi : <http://www.rcinet.ca/en/2018/09/17/canada-to-file-arctic-continental-shelf-submission-in-2019-global-affairs-canada/> (дата звернення: 29.04.2019).
35. SIPRI. (2017). *SIPRI Yearbook 2017: Armaments, Disarmament and International Security*. Summary. doi : <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-09/yb17-summary-eng.pdf> (дата звернення: 29.04.2019).
36. Kasperson, R.E., Minghi, J.V. (Eds.). (2011). *The Structure of Political Geography*. London, New-York : Routledge.
37. Megoran, N. (2017). *Nationalism in Central Asia: A Biography of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Boundary (Central Eurasia in Context)*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press.
38. Wade, M. (2010). Rising sea level settles border dispute. doi : <https://www.smh.com.au/environment/climate-change/rising-sea-level-settles-border-dispute-20100324-qwum.html> (дата звернення: 29.04.2019).
39. Wheeler, D. (2011). *Quantifying Vulnerability to Climate Change: Implications for Adaptation Assistance*. Washington, D.C.: Center for Global Development.
40. Wischnath, G., Buhaug, H. (2014) Rice or riots: On food production and conflict severity across India. *Political Geography*, Vol. 43, 6–15.
41. Permanent Court of Arbitration. (2019). [2010–16] Bay of Bengal Maritime Boundary Arbitration between Bangladesh and India. doi : <https://pca-cpa.org/cases/> (дата звернення: 29.04.2019).

Стаття надійшла до редакції 28.05.2019